

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

БИКОВА АДЕЛЬ ЛЕОНІДІВНА

УДК 330.341.4

Нагромадження капіталу в системі розширеного відтворення в економіці України

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 08.01.01 – ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК**

ДНІПР ОВСЬК – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дніпропетровській державній фінансовій академії Міністерства фінансів України.

- Науковий керівник:** кандидат економічних наук, доцент **Редіна Наталія Іванівна**,
Дніпропетровська державна фінансова академія
Міністерства фінансів України, ректор академії,
завідувач кафедри менеджменту.
- Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор **Ніколенко Юрій Васильович**,
Академія муніципального управління, завідувач
кафедри економіки (м. Київ);
- кандидат економічних наук, доцент **Івашина Олександр Флорович**,
Академія митної служби України Державної митної
служби України, доцент кафедри економічної теорії та
державного регулювання економіки (м.
Дніпропетровськ).

Провідна установа: Харківський національний університет ім.
В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України,
кафедра економічної теорії.

Захист відбудеться 8 червня 2006 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.804.01 у Дніпропетровському державному аграрному університеті за адресою: 49600, м. Дніпропетровськ, вул. Ворошилова, 25, ауд. 342.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського державного аграрного університету за адресою: 49600, м. Дніпропетровськ, вул. Ворошилова, 25.

Автореферат розісланий “ 06 ” травня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Миронова Р.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах міжсистемної трансформації економіки України динаміка і збалансованість розширеного відтворення визначаються передусім процесом нагромадження капіталу, який забезпечує оновлення виробничої бази і якісні зрушення в системі виробничих відносин суспільного виробництва. Необхідність активізації відтворювальних процесів обумовила пошук і розвиток форм нагромадження капіталу, які максимально відповідають тим змінам інноваційного характеру, які характерні для сучасної економіки.

Українська економіка зазнає суттєвого впливу з боку світових продуктивних сил, тому вона не залишається в стороні від процесу формування сучасних технологічних укладів і передусім потребує якісних зрушень в процесі нагромадження капіталу та розширеного відтворення. Розширення поелементного складу капіталу з точки зору його натурально-речової форми насамперед завдяки широкому використанню людського капіталу в інноваційній сфері економіки, вносить значні зміни в механізм нагромадження капіталу. В той же час формування нової структури суспільного виробництва, завдяки появі нових технологічних укладів не скасовує необхідність активізації процесу нагромадження капіталу в традиційному секторі української економіки шляхом удосконалення форм і методів його здійснення.

Актуальність для України процесу нагромадження капіталу зумовлена необхідністю реалізувати національну стратегію розвитку суспільного виробництва і забезпечити

становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки, що інтегрується до світового господарства.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів процесу нагромадження капіталу одержали висвітлення в роботах зарубіжних вчених: А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. Хікса, Дж. Робінсон, Дж. Кейнса, Р. Харрода, Р. Солоу, П. Ромера, Р. Лукаса та інших. Теоретичні питання відносин нагромадження в системі ринкової трансформації досліджувалися в працях українських економістів: А. Геєця, Б. Кваснюка, С. Мочерного, Ю. Ніколенка, А. Поручника, Н. Редіної, А. Чухна.

Однак на сучасному етапі розвитку економічної теорії у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає єдиної і цілісної концепції нагромадження капіталу в умовах міжсистемної трансформації економіки та розвитку основ постіндустріального технологічного укладу. Питання стимулювання процесів нагромадження капіталу в розширеному відтворенні за сучасних умов розвитку ще не знайшли належного відображення в науковій літературі. Не приділяється достатньої уваги вивченню нових форм нагромадження капіталу за умов інноваційного розвитку економіки.

У зв'язку з цим, необхідність розробки концепції ефективних форм нагромадження капіталу, формування сприятливих економічних та інституціональних умов для забезпечення розширеного відтворення набуває важливого теоретичного і практичного значення, що й зумовило вибір теми та визначення мети й завдань даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота над дисертацією проводилась відповідно до плану наукових досліджень Дніпропетровської державної фінансової академії в рамках держбюджетних тем „Соціально-економічні проблеми в Україні: історія, сучасність, перспективи” (державний реєстраційний номер 0103V004044) та “Дослідження проблеми створення моніторингу малого підприємництва в Дніпропетровській області” (державний реєстраційний номер 0104V009165). Автором дисертації досліджено та узагальнено процес нагромадження капіталу в малих інноваційних підприємствах у формах, які включають елементи венчурного фінансування, запропоновано заходи щодо його вдосконалення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є загальнотеоретичне дослідження економічної природи нагромадження капіталу, його еволюції та ролі в розвитку нової якості продуктивних сил суспільства і забезпеченні його економічного і соціального розвитку. Відповідно до мети визначено такі основні завдання дослідження:

- на підставі структурно-генетичного та функціонального аналізу відносин нагромадження капіталу з'ясувати сутність нагромадження капіталу як економічної категорії та обґрунтувати його роль у системі економічних відносин української економіки;
- зробити критичний аналіз теоретичних поглядів на процес нагромадження капіталу у зв'язку з розвитком продуктивних сил суспільства;
- проаналізувати тенденції в розвитку форм нагромадження капіталу, зокрема, тих, які пов'язані з інноваційними процесами в економіці, та механізми впливу процесів нагромадження капіталу на характер і динаміку розширеного відтворення;

- визначити основні заходи подальшого вдосконалення процесу нагромадження капіталу в Україні;
- розробити рекомендації щодо оптимізації організаційних форм нагромадження капіталу, які будуть сприяти ефективному вирішенню проблеми оновлення основного капіталу в економіці країни.

Предмет і об'єкт дослідження. *Об'єкт дослідження* - процес нагромадження капіталу в розширеному відтворенні української економіки.

Предмет дослідження - система економічних відносин, що виникають з приводу нагромадження капіталу та її еволюція в процесі формування основ інноваційного розвитку в умовах сучасної економіки.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження складають наукові роботи українських і зарубіжних вчених з питань нагромадження капіталу та інвестування, інноваційного процесу і фінансів. Інформаційною базою дослідження стали закони України, статистичні довідники, офіційна інформація Національного банку України.

У ході дослідження було використано такі методи наукового пізнання, як аналіз і синтез, наукове абстрагування, метод аналогій, кількісний і якісний аналіз, історико-логічний аналіз. Основними методами в роботі обрано: структурно-генетичний – для визначення сутності економічної категорії нагромадження капіталу, структурно-функціональний – для визначення місця даної категорії в системі розширеного відтворення, порівняльний, ретроспективний, фінансовий аналіз – для визначення економічних форм нагромадження капіталу.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації поставлено та вирішено нове актуальне завдання дослідження економічної природи та змісту процесу нагромадження капіталу для розширеного відтворення в українській економіці. Отримано такі нові наукові результати:

вперше:

- обґрунтовано теоретичне положення, за яким функціональна роль нагромадження капіталу для забезпечення розширеного відтворення визначається не стільки наявністю капітальних ресурсів, скільки соціально-економічними умовами їх активного й ефективного використання та реалізації;
- встановлено, що низька активність процесу нагромадження капіталу зумовлена не недостатніми обсягами фінансових ресурсів для перетворення їх в реальні інвестиції, а, передусім, відсутністю відповідного інституціонального середовища;
- запропоновано концепцію венчурного фінансування як форми ефективного нагромадження капіталу в інноваційній сфері, яка базується на системному використанні структурно-генетичного методу аналізу відносин нагромадження капіталу та інституціональній теорії прав власності;

доповнено:

- наукові уявлення про еволюцію теоретичних поглядів на процес нагромадження капіталу у світовій економічній думці, які відображають змістовне збагачення та появу нових економічних форм нагромадження капіталу внаслідок розвитку продуктивних сил;
- комплекс факторів, що формують інституціональне середовище для розвитку форм нагромадження капіталу і включено: законодавче забезпечення інноваційного процесу, стимулюючі заходи з формування джерел нагромадження капіталу, формування ринку інноваційних ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Реалізація отриманих результатів теоретико-методологічних досліджень дасть змогу вирішувати проблеми формування та реалізації економічної політики у сфері інвестиційної діяльності. Впровадження дисертаційних положень щодо нагромадження основного капіталу в інноваційній сфері забезпечило певні економічні ефекти в практичній діяльності ТОВ Науково-виробничого підприємства „Хелг” (довідка № 17 від 30.05.05 р.). Теоретичні положення дисертації відображаються в навчальному процесі Дніпропетровської державної фінансової академії під час викладання таких курсів, як ”Політична економія”, ”Макроекономіка”, ”Мікроекономіка”, а також у науково-дослідній роботі (довідка № 837/01-33 від 02.06.05 р.).

Особистий внесок здобувача. Основні положення і висновки дисертації одержано автором самостійно. У них викладено авторський підхід щодо вирішення актуального завдання дослідження нагромадження капіталу в розширеному відтворенні у сучасній економіці. З публікацій, що написані у співавторстві, використано лише результати, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри економічної теорії Дніпропетровської державної фінансової академії, обговорювалися та були схвалені на таких конференціях: VIII Міжнародній науково-практичній конференції ”Наука і освіта 2005” (Дніпропетровськ, 2005); IV Міжнародній науково-практичній конференції „Динаміка наукових досліджень – 2005” (Дніпропетровськ – Белгород (Росія), 2005); II Міжнародній науково-практичній конференції „Теория и практика экономики и предпринимательства” (Алушта, 10-12 травня 2005); науково-практичній конференції курсантів, студентів та молодих науковців „Актуальні проблеми економічної безпеки України в умовах її інтеграції до світового співтовариства” (Дніпропетровськ, 2005).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 наукових праць загальним обсягом 3 д.а., з них особисто автору належить 2,7 д.а.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Роботу викладено на 170 сторінках друкованого тексту. Матеріал дисертації ілюструють 19 таблиць. Список використаної літератури включає 161 джерело.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено загальну характеристику роботи.

У **першому розділі** „Сутність та економічна природа нагромадження капіталу” здійснено аналіз сутності нагромадження капіталу як економічної категорії, розглянуто методи наукового дослідження, які необхідні для досягнення мети дослідження, зроблено ретроспективний критичний аналіз теорій нагромадження капіталу у світовій економічній літературі, розглянуто збагачення явища нагромадження капіталу в процесі розвитку продуктивних сил у суспільному виробництві.

Політекономічний аналіз категорії „нагромадження капіталу” свідчить про те, що сутність цієї категорії виявляється в багатьох різних явищах. Вона виявляється насамперед у збільшенні уречевленої праці, вартості, що на поверхні економічного явища проявляється в збільшенні засобів і предметів праці та предметів споживання. Виходячи з цього, зроблено висновок, що сутність економічної категорії „нагромадження капіталу” проявляється в удосконаленні структури і прирості основного й обігового капіталу, результатом чого є збільшення ефективності відтворювальних процесів у суспільному виробництві.

Позитивне вирішення проблеми категоріальної визначеності нагромадження капіталу на рівні натурально-речового змісту забезпечується в теоретичному дослідженні процесу нагромадження та побудові механізму функціональної реалізації створених ринковими суб'єктами ресурсів нагромадження.

Доведено, що умовою безперервності процесу нагромадження капіталу є рух фонду нагромадження на стадіях розподілу та обміну, а реалізується нагромадження в процесі виробничого споживання ресурсів додаткового виробництва економічними суб'єктами. У кількісному аспекті стадії виробництва і використання ресурсів нагромадження (розподіл, обмін, споживання) характеризуються єдністю протилежностей у формі різних сторін єдиного процесу розширеного відтворення.

Нагромадження капіталу розглянуто у двох аспектах: як умову безперервності розширеного відтворення, як використання фонду нагромадження визначеного обсягу та структури (у вузькому розумінні) і як безперервний процес перетворення частини результату виробництва в реальні фактори нагромадження, їх виробниче використання безпосередньо в додатковому виробництві, беручи до уваги момент відновлення зношених елементів капіталу (у широкому розумінні). Такий розгляд нагромадження дозволяє відобразити цілісну визначеність відносин нагромадження капіталу на рівні натурально-речового змісту.

Оскільки розширене відтворення як економічна категорія відображає економічний процес, це дає підстави розглядати нагромадження капіталу саме в такому аспекті.

Отже, нагромадження капіталу являє собою складний, багатогранний процес. У натуральній формі - це розширене відтворення засобів виробництва, нарощування технологічних знань, збільшення споживання. Нагромадження капіталу є загальноекономічним законом, який виражає взаємозв'язок збільшення величини капіталу з розвитком продуктивних сил і величиною споживання. Чим більші масштаби і вищі темпи нагромадження капіталу, тим швидше розвиваються продуктивні сили. Нагромадження капіталу у формі нагромадження знань, енергії, основних засобів, природної речовини сприяє покращанню самого капіталу та його продуктивної сили. Удосконалення засобів праці та організації праці є причиною розвитку працівника, спонукає до формування нових виробничих навичок і технологічних знань, нової структури розподілу праці. Прогрес науки забезпечує розвиток техніки і технології, зростання продуктивності праці, збільшення додаткового продукту.

Нагромадження капіталу завжди персоніфіковане і реалізується через діяльність господарюючих суб'єктів, якими можуть виступати окремі підприємства, об'єднання підприємств, галузь, регіон, держава. Нагромадження капіталу, як певного виду діяльність, уособлює всю сукупність дій суб'єктів нагромадження з постійного збільшення масштабів використання суспільного капіталу, а також дій щодо налагодження економічного механізму функціонування сфери нагромадження капіталу. Зазначений економічний механізм передбачає існування системних заходів зі стимулювання, фінансування, управління, регулювання процесу нагромадження капіталу.

Виходячи з вищезазначеного, нагромадження капіталу означає досягнення певного результату. Результатами нагромадження капіталу є збільшення величини використовуваних елементів капіталу, заміна одних елементів капіталу іншими, підвищення ефективності процесу нагромадження. Останній результат проявляється насамперед у зростанні продуктивності праці, збільшенні капіталоозброєності, зменшенні ресурсоемності виробництва тощо.

Подальший аналіз спрямований на здійснення критичного аналізу поглядів економістів різних шкіл на нагромадження капіталу. Доведено, що теорії нагромадження капіталу відображають насамперед процес його ускладнення в процесі розвитку продуктивних сил. Розглянуто внесок класичної та неокласичної школи політекономії, кейнсіанства та неокейнсіанства в розвиток теорії нагромадження капіталу. Особлива увага приділена проблемі нагромадження з урахуванням такого чинника як „нагромадження людського капіталу”.

У другому розділі „Інноваційні процеси і нагромадження капіталу” здійснюється подальший аналіз процесу нагромадження капіталу в інноваційній сфері та аналізуються форми нагромадження.

Розглядаючи структурний аспект нагромадження капіталу в розширеному відтворенні в сучасній економіці, визначено місце в ньому інноваційної сфери. Інноваційна сфера

представлена теоретичною і прикладною наукою, науково-дослідними, проектно-конструкторськими розробками та їх впровадженням у виробництво. Доведено, що за відтворювальною структурою продукт інноваційної сфери є складовою продукту всіх підрозділів суспільного виробництва, але в найбільшій мірі визначає розвиток першого підрозділу, звідки поширюється на всі сфери і галузі суспільного виробництва.

Інноваційний процес стимулює нагромадження основного капіталу не лише шляхом впровадження у виробництво нових видів техніки і технологій. Велике значення має підвищення ефективності інноваційної сфери і здешевлення на цій основі основного капіталу порівняно з іншими видами виробничих ресурсів. Отже, безперервно з'являється можливість пошуку оптимального співвідношення уречевленого і живого капіталу, застосування енерго- і матеріалозберігаючих технологій, створюються об'єктивні економічні умови скорочення витрат виробництва.

Це дозволило зробити висновок про те, що існує зв'язок між інноваціями і нагромадженням основного капіталу, який опосередкований дією різних факторів, певні комбінації яких можуть посилювати або послаблювати цей зв'язок. Зазначимо, що серед цих факторів є певна кількість факторів нетехнічного характеру, у тому числі вплив інновацій на кінцеві результати виробництва може бути розкрито на основі комплексного аналізу цих джерел розширеного відтворення.

У роботі доводиться, що результати виробничої діяльності знаходять своє втілення не тільки в збільшенні випуску готових продуктів традиційного типу, але й значною мірою в зміні характеру самої виробничої діяльності, яка стає все більш інноваційною, у покращанні якості продукції, що виробляється і послуг, у збільшенні широти споживчого вибору, покращанні обслуговування споживачів. Сучасна економіка характеризується безперервним розширенням сфери інтелектуального виробництва, що проявляється у створенні нових інформаційноємних продуктів, знань і технологій.

Відмінність інтелектуального виробництва в економіці знань від традиційного індустріального виробництва розглянута на прикладі сучасних постіндустріальних країн, які показали швидкий економічний розвиток за умов скорочення інвестицій і матеріального виробництва. Постіндустріальні країни мають джерела інвестицій відмінні від заощаджень у їх традиційному неокласичному розумінні. Таким джерелом є, насамперед, нагромаджений людський капітал.

У роботі розглянуто проблему нагромадження капіталу, що пов'язана з функціональним аспектом суспільного відтворення. У науковому аналізі використано традиційний пофазовий розподіл та продуктову структуру відтворювального процесу. У кругообігу кожної складової суспільного продукту фазу виробництва розглянуто як неоднорідну, що складається із підготовчих стадій та стадій безпосереднього перетворення предмета праці в продукт.

Під час аналізу структурного і функціонального аспектів розширеного відтворення встановлено, що нагромадження капіталу як процесуальне співвідношення структури та

функцій натурально-речового змісту додаткового виробництва можна представити за допомогою такої логічної схеми розвитку:

- досягнення підприємством певної конкурентної позиції в процесі реалізації ефекту від додаткового виробництва;
- формування грошових потоків від збільшених масштабів виробництва і реалізації у формі амортизаційних відрахувань, нерозподіленого прибутку, залучених коштів;
- збільшення ринкової вартості капіталу господарюючих суб'єктів;
- інвестування за рахунок ресурсів макроекономічного фонду нагромадження залежно від граничних параметрів кругообігу суспільного капіталу або їх створення на основі факторів, що функціонують, власного додаткового виробництва;
- забезпечення інституціональних умов для продуктивного використання ресурсів;
- досягнення нового виробничого ефекту і нової конкурентної позиції підприємств.

Наведена схема, відображає послідовність безперервного руху кругообігу й обороту натурально-речового об'єкту нагромадження.

Подальший аналіз пов'язаний з аналізом форм нагромадження капіталу, теоретичною основою яких є перехід від відносин „присвоєння – відчуження” до відносин „присвоєння – запозичення” і здійснення на цій основі компаративного аналізу кредиту, лізингу та венчурного фінансування як форм нагромадження капіталу (табл. 1).

Порівняльний аналіз категорій венчурне фінансування, фінансовий лізинг, кредит

Ознака для порівняння	Венчурне фінансування	Фінансовий лізинг	Кредит
Суб'єкти відносин	Венчурний фонд, інноваційна венчурна фірма, інституціональні інвестори	Лізингодавець, лізингоодержувач, постачальник майна, банк, страхова компанія	Кредитор, позичальник
Об'єкти, з приводу яких виникають відносини	Нові знання, основні засоби, людський капітал	Основні засоби, земельні ділянки, природні об'єкти	Основні та оборотні засоби
Перехід права власності на об'єкт угоди	Венчурний фонд отримує права власності після фінансування інноваційного проекту і продає їх після комерціалізації інноваційного продукту	Лізингоодержувач набуває право власності лише після закінчення угоди та виплати повної суми вартості майна	Право власності переходить до позичальника в момент підписання угоди або в момент фізичного одержання майна
Гарантії виконання угоди	Виступає підвищений дохід у вигляді ренти, як результат реалізації монополії на знання, отримані внаслідок робіт інноваційного характеру	Виступає сам об'єкт лізингу, тому додаткові гарантії не обов'язкові	Необхідні гарантії, авансована сплата в розмірі 25-30% вартості майна
Ризик випадкової втрати майна	Ризикує венчурний фонд і інноваційна венчурна фірма	Ризикує лізингоодержувач	Ризикує позичальник
Мета угоди	Здійснення інноваційних ризикових проектів, що забезпечують отримання надвисоких прибутків	Активізація виробничої діяльності, розвиток і модернізація виробництва	Здійснення будь-якої підприємницької діяльності

У роботі доводиться, що кредит, лізинг і венчурне фінансування забезпечують нагромадження капіталу у грошовій або товарній формі. Причому наявність різних форм нагромадження капіталу відображає певний структурний розподіл у суспільному виробництві, а саме:

- кредит є формою нагромадження капіталу та основним джерелом фінансування переважно комерційно-підприємницької діяльності;

- лізинг є формою нагромадження капіталу в товарній формі та джерелом інвестицій у виробничу сферу;

- венчурне фінансування є формою нагромадження капіталу, який являє собою джерело фінансування інноваційної сфери.

Отже, розвиток продуктивних сил відображає поглиблення розподілу праці в усіх інституціональних секторах економіки, що проявляється у виникненні та розвитку нових форм нагромадження капіталу.

У третьому розділі роботи „Процес нагромадження капіталу в економіці України” розглядаються особливості процесу нагромадження капіталу в сучасній українській економіці та шляхи його активізації.

У роботі зазначається, що позитивна динаміка нагромадження капіталу в українській економіці останніх років зумовлена використанням значної кількості джерел його фінансування. У цьому аспекті проведений аналіз джерел фінансування інвестицій в основний капітал в 1997-2003 рр. довів, що основним таким джерелом є власні кошти підприємств (табл.2).

Таблиця 2

Інвестиції в основний капітал за видами фінансування

(млн. грн.)

Показник	1997	2000	2001	2002	2003
Всього	12401	23629	32573	37178	51011
в тому числі за рахунок:					
коштів державного бюджету	1043	1210	1749	1863	3570
коштів місцевих бюджетів	436	975	1332	1363	2095
власних коштів підприємств та організацій	9330	16198	21770	24470	31306
коштів іноземних інвесторів	1001	1400	1413	2068	2807
кредитів банків та інших позик	-	391	1400	1985	4196
інших джерел фінансування	1459	3455	4909	5427	7037

У масштабах національної економіки прибуток підприємств використовується переважно на поновлення обігового капіталу, а не на нагромадження основного капіталу. У секторі нефінансових корпорацій самофінансування капіталоутворення відбувається лише на рівні 30-40%, а значна частина інвестицій у цьому секторі фінансується за рахунок зростання неофіційних доходів та кредиторської заборгованості.

Проблема фінансування інвестицій за рахунок запозичених ресурсів для забезпечення розширеного відтворення полягає в нагромадженні необхідної величини фінансових ресурсів у вигляді заощаджень. Забезпечення відповідного співвідношення між інвестиціями та заощадженнями розглядається автором як важлива умова активізації нагромадження капіталу.

У дисертації зазначається, що кредитно-банківська система впливає на розвиток процесу нагромадження капіталу насамперед задовольняючи потребу реального сектору економіки в грошах і кредитах. Однак вона поки що не повною мірою відповідає вимогам такого розвитку (табл.3).

Таблиця 3

Основні показники кредитної діяльності банків України в 2001-2005 рр.

(на 01.01 відповідного року), млн. грн.

Показник	2001	2002	2003	2004	2005
Кредитний портфель банків у тому числі:	23637	32097	46736	73442	97197
- кредити надані суб'єктам господарювання	18216	26564	38189	57957	72875
Довгострокові кредити надані суб'єктам господарювання	2761	5125	9698	23239	34693
Вкладення в цінні папери	2175	4390	4402	6534	8157

Як видно з таблиці, третина кредитів наданих комерційними банками становлять довгострокові кредити інвестиційного характеру.

Подальший аналіз джерел фінансування інвестицій пов'язаний з ринком цінних паперів. Він є елементом системи мобілізації національних заощаджень і трансформації їх в інвестиції, які є важливим джерелом розширеного відтворення. Фондовий ринок і його інфраструктура є важливим чинником ефективного використання інструментів мікроекономічного впливу на підприємства, стабілізації та розвитку економіки.

В роботі доводиться, що ще одним важливим процесом, який збільшує можливості виробничої сфери економіки України щодо збільшення ресурсів нагромадження та розширеного відтворення, є процес виробничої інтеграції підприємств.

Доведено, що абсолютним розмірам нагромадженого капіталу належить значна роль у процесі розширеного відтворення. Водночас прискорений приріст основного капіталу не може відбуватися без якісних перетворень у системі виробництва. Мова йде не тільки про збільшення самої норми нагромадження капіталу, тобто про збільшення частини валового продукту, яка використовується для розширення виробництва і тому призводить до скорочення поточного споживання. Збільшення норми нагромадження капіталу, як правило, підвищує технічний рівень капітальних ресурсів, що покращує такі якісні характеристики відтворювального процесу, як капіталоозброєність і продуктивність праці, з одного боку, і капіталоємність і матеріалоємність продукту – з іншого.

Капіталовкладення є найбільш динамічним елементом системи відтворення. Унаслідок збільшення маси застосовуваних засобів виробництва, технічна озброєність праці збільшилася несуттєво, що вказує на прискорене вибуття морально застарілих засобів

виробництва. Відносно значні темпи зростання ВВП і продуктивності праці останнім часом пояснюються певним удосконаленням продуктивних сил, що використовуються, хоча динаміка інтенсифікації в країні ще не досягла рівня, за якого рушійною силою економічного зростання стає ефективне використання інвестицій в основний капітал. Розрив між кількісними і якісними показниками економічного зростання проявляється дуже чітко, оскільки приріст продуктивності праці не компенсує зменшення віддачі капіталовкладень.

Визначальний вплив інвестиційного процесу на еволюцію відтворювальних пропорцій в українській економіці пов'язаний не лише і не стільки з науково-технічною реконструкцією господарства і дуже повільним створенням технологічного укладу, зміст якого визначається „економікою знань”. Значні інвестиційні ресурси потрібні для вирішення проблеми зайнятості та інших соціальних проблем, відновлення діяльності підприємств традиційного сектору економіки, створення виробничої і ринкової інфраструктури.

Темпи економічного зростання в Україні, які набули за останні п'ять років позитивної динаміки, певною мірою зумовлені високою нормою нагромадження капіталу. На перший план виходить завдання вдосконалення господарських пропорцій. Його вирішення потребує певної нерівномірності зростання окремих компонентів відтворювального процесу. Ця нерівномірність за необхідністю має бути націлена на досягнення більшої збалансованості між окремими підрозділами і сферами національного господарства.

Розширене відтворення української економіки на даному етапі її розвитку залежить не стільки від збільшення норми нагромадження, скільки від збільшення ефективності процесу нагромадження. Значна роль у цьому процесі належить вибору відповідної галузевої і технологічної структури інвестицій в основний капітал, яка має враховувати і поточні, і довгострокові завдання розвитку.

В роботі доводиться, що для інтенсифікації процесу капіталоутворення необхідно залучати додаткові капітальні ресурси з-за кордону. Приплив іноземного капіталу не може бути безмежним, причому він обмежується не лише економічними можливостями або політичними міркуваннями держав-інвесторів, але й абсорбційною спроможністю української економіки, тобто станом її виробничої та соціальної інфраструктури, можливостями виходу на зовнішній ринок з конкурентною продукцією, усією сукупністю обставин, від яких залежить рівень віддачі на інвестований капітал.

В Україні суттєво зростає норма внутрішнього нагромадження (заощаджень) при майже непомітному притоку зовнішніх ресурсів. Тобто, процес капіталоутворення переважно спирається на власні фінансові ресурси. Це проявляється все чіткіше в міру зміни темпів розширеного відтворення в економіці країни останнім часом, коли питома вага іноземних інвестицій становить лише 0,024% ВВП (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка та співвідношення показників валових заощаджень, валового нагромадження та інвестицій в основний капітал

(у фактичних цінах, млн. грн.)

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ВВП	81519	93365	102593	130442	172952	204190	220556	264165
Валове заощадження	16284	17512	19634	29354	40977	52248	62632	-
у % до ВВП	19,98	18,8	19,1	22,5	23,6	25,6	28,3	-
Валове нагромадження основного капіталу	16891	18517	20096	25131	33427	40211	43289	52253
у % до ВВП	20,27	19,8	19,6	19,3	19,3	19,7	20,3	19,7
Інвестиції в основний капітал	12557	12401	13958	17552	23629	32573	37178	51011
у % до ВВП	15,40	13,3	13,6	13,5	13,7	15,95	16,8	19,3

У заключній главі дисертант доводить, що макроструктура використання валового продукту України в цілому ще не наблизилася до показників розвинутих країн, але висока норма нагромадження капіталу свідчить про позитивні тенденції в економіці, пов'язані з її розширеним відтворенням. Однак у багатьох випадках подальше зростання економіки може погіршити якісні показники розширеного відтворення, оскільки не сприятиме формуванню капіталозберігаючої моделі розвитку економіки, а тому проблема забезпечення нагромадження капіталу в українській економіці потребує негайного вирішення.

В роботі пропонується ряд заходів, які, на думку автора, можуть суттєво пожвавити нагромаджувальні процеси в Україні. Необхідно забезпечити умови для розвитку нових форм нагромадження капіталу, які дозволять ефективно запроваджувати інновації в усіх сферах і галузях економіки; забезпечити рівновагу на ринку заощаджень – інвестицій шляхом використання ринкових і неринкових важелів регулювання діяльності економічних суб'єктів нагромадження; активізувати амортизаційну, інвестиційну та структурну політику держави з метою оновлення основного капіталу.

ВИСНОВКИ

1. Сутність нагромадження капіталу, як економічної категорії, виявляється в збільшенні уречевленої праці, вартості, що на „поверхні” економічного життя проявляється в збільшенні засобів і предметів праці та предметів споживання. Це означає вдосконалення структури основного та обігового капіталу, результатом чого є збільшення ефективності відтворювальних процесів у суспільному виробництві.

2. Інноваційна сфера в сучасній економіці займає провідне місце і тому включена до I підрозділу суспільного виробництва. Нагромадження знань в інноваційній сфері відображає визнання суспільством їх визначальної ролі в розвитку суспільного виробництва, як основного фактора інноваційної діяльності. Знання матеріалізуються в основних засобах і через міжгалузеві зв'язки поширюється по всій господарській структурі.

3. Зміст нагромадження людського капіталу проявляється в кругообігу сутнісних сил, що являє собою послідовну зміну функціональних форм людського капіталу, а саме: відбір, нагромадження, розміщення та продуктивне використання сутнісних сил. Безпосередня реалізація людського капіталу відбувається в ході його нагромадження та використання, а відбір і розміщення сутнісних сил визначають обертання людського капіталу. Нагромадження людського капіталу забезпечує відтворення продуктивної життєдіяльності людини (у функціональному аспекті) і відтворення та вдосконалення соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних відносин (у структурному аспекті).

4. Розвиток відносин власності призвів до відходу від принципу „один об'єкт-один власник” до багатосуб'єктивних відносин власності, де власники здійснюють або монопольне присвоєння своєї частки, або реалізують обмежено монопольне і немонопольне присвоєння і формування відносин „присвоєння – різний ступінь відчуження”, які поступово замінюються відносинами „присвоєння-запозичення.” На основі останніх з'являються такі форми нагромадження, як лізинг і венчурне фінансування. Венчурне фінансування здійснюється на основі венчурного капіталу, використовує механізм звичайного кредитування як форми нагромадження грошового капіталу й акціонерний механізм нагромадження капіталу. Це забезпечує надзвичайну ефективність венчурного фінансування в нагромадженні капіталу в інноваційній сфері суспільного виробництва.

5. Фінансування інвестицій полягає у нагромадженні необхідної величини фінансових ресурсів у вигляді заощаджень. Забезпечення необхідного співвідношення між заощадженнями та інвестиціями відбувається відповідно до „золотого правила нагромадження”. Однак згідно з еволюційною теорією для прискореного нагромадження капіталу в інноваційній сфері доцільно використовувати емісійний кредит. В українській економіці кредитні ресурси є найбільш поширеним інструментом нагромадження фінансових ресурсів для забезпечення кругообігу реального капіталу. Однак банківська система не повною мірою відповідає вимогам нагромадження, оскільки банкам бракує належної інфраструктури і відповідного рівня капіталізації активів.

6. Нагромадження капіталу насамперед має забезпечити формування оптимальних господарських пропорцій, що проявляється в досягненні збалансованості між окремими підрозділами, сферами та галузями економіки. Встановлення цих пропорцій передбачає зростання споживання, без якого неможливе ефективне використання капітальних ресурсів.

7. Амортизаційну модель, що використовується в Україні, не можна розглядати як чинник нагромадження капіталу. Основний капітал споживається швидше, ніж

відшкодовується, зростання первісної вартості основних фондів відбувається уповільнено, а динаміка балансової вартості набула від'ємного характеру, зростає рівень зносу основних фондів. Цей процес слід розглядати як зворотній нагромадженню капіталу.

8. Вирішення проблеми забезпечення розширеного відтворення на новій технологічній основі прямо залежить від нагромадження капіталу в інноваційній сфері економіки, у тому числі в тій її частині, де відбувається „економіка знань”. Це потребує покращання інституціонального середовища в економіці, що сприятиме створенню внутрішніх джерел розвитку інноваційної сфери, зокрема, створенню попиту на її продукцію.

9. Для оптимізації організаційних форм нагромадження капіталу необхідно спростити умови формування інвестиційних фондів, зокрема банківськими структурами, формування інноваційних підприємств в складі об'єднань корпоративного сектору економіки та фінансування їх за принципами венчурного підприємництва.

СПИСОК РОБІТ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Половникова С.Ю., Бикова А.Л. Проблема нагромадження капіталу у світовій економічній літературі // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 202: В 4 т. Том IV.– Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 866-873 (Особистий внесок автора – розглянуто проблему нагромадження капіталу в сучасній неокласичній теорії).

2. Бикова А.Л. Деякі аспекти розвитку форм нагромадження капіталу в інноваційній сфері // Вісник Академії митної служби України. – 2005. - № 2(26). – С. 43-47.

3. Половникова С.Ю., Бикова А.Л. Нагромадження капіталу як економічна категорія // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 203: В 4 т. Том I.– Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. — С. 187-193 (Особистий внесок автора – розглянуто сутність економічної категорії нагромадження капіталу).

4. Бикова А.Л. Венчурне фінансування як форма нагромадження капіталу // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 204. В 5 т. Т. II – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 511-517.

5. Бикова А.Л. Інновації та нагромадження капіталу // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції „Динаміка наукових досліджень ‘2005”. Том 21. Економічна теорія. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2005. – С. 4-7.

6. Бикова А.Л., Новікова К.І. Деякі аспекти розширеного відтворення в корпоративному секторі економіки України // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції „Наука і освіта ‘2005”. Том 95. Економічна теорія. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 13-15 (Особистий внесок автора – визначено вплив процесів інтеграції в корпоративних структурах на процес нагромадження капіталу).

7. Бикова А.Л., Новікова К.І. Вплив зовнішньої торгівлі на процеси нагромадження капіталу в Україні // Матеріали науково-практичної конференції курсантів, студентів та молодих науковців „Актуальні проблеми економічної безпеки України в умовах її інтеграції до світового співтовариства”. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2005. – С 70-71. (Особистий внесок автора – розглянуто вплив зовнішньої торгівлі на структуроутворюючі процеси в розширеному відтворенні).

8. Бикова А.Л. Розвиток нових форм нагромадження капіталу в Україні // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Теория и практика экономики и предпринимательства”. – Алушта: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2005. - С. 102-103.

АНОТАЦІЯ

Бикова А.Л. Нагромадження капіталу в системі розширеного відтворення в економіці України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія. Дніпропетровський державний аграрний університет Міністерства аграрної політики України, Дніпропетровськ, 2006.

У дисертаційній роботі здійснено постановку та вирішення актуального завдання дослідження економічної природи нагромадження капіталу, його еволюції та ролі в розвитку нової якості продуктивних сил суспільства і забезпеченні його економічного та соціального розвитку.

На основі структурно-генетичного та функціонального аналізу визначено сутність економічної категорії „нагромадження капіталу”, спираючись на сучасну інституціональну теорію прав власності визначені організаційні форми нагромадження капіталу за сучасних умов.

Аналіз суспільного капіталу дозволив визначити форми нагромадження капіталу в інноваційній сфері. Доводиться, що нагромадження капіталу передбачає не лише нагромадження фізичного капіталу, але і нагромадження наукових знань, інформації та людського капіталу.

Активізація процесу нагромадження капіталу пов’язується з проведенням ефективної інвестиційної, інноваційної, амортизаційної та структурної політики.

Розглянуто особливості нагромаджувального процесу в сучасній економіці України, запропоновано рекомендації щодо його вдосконалення.

Ключові слова: нагромадження капіталу, форма нагромадження, процес нагромадження, результати нагромадження, інвестиції.

АННОТАЦИЯ

Быкова А.Л. Накопление капитала в системе расширенного воспроизводства в экономике Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 – экономическая теория. Днепропетровский государственный аграрный университет, Днепропетровск, 2006.

В диссертационной работе с помощью структурно-генетического и функционального анализа определена сущность экономической категории „накопление капитала”, на основе анализа развития продуктивных сил, общественного капитала определены формы накопления капитала в современных условиях, которые характеризуют формирование инновационной модели развития.

Проанализированы взгляды представителей различных школ экономической мысли, которые рассматривали проблемы накопления капитала в процессе совершенствования производительных сил. В работе отмечается, что эволюция теоретических взглядов отражает постепенное усложнение самого общественного капитала, появление его новых форм и соответственно форм накопления.

Значительное внимание автор уделяет анализу развития производительных сил, углублению разделения труда во всех институциональных секторах экономики, что проявляется в усложнении процесса накопления капитала и его натурально-вещественного состава, и появлением в этой связи его новых форм.

Рассмотрены теоретические основы накопления капитала, причем особое внимание уделено накоплению капитала в инновационной сфере. Проанализированы экономические формы накопления капитала: лизинг и венчурное финансирование. Становление лизинга и венчурного финансирования рассматривается с точки зрения развития отношений собственности и формирования сложных многосубъектных отношений, где собственники осуществляют монопольное присвоение своей части дохода, в результате чего складываются отношения “присвоение - заимствование”. Проанализированы тенденции дальнейшего развития форм накопления капитала, показаны механизмы влияния процесса его накопления на характер и динамику расширенного воспроизводства.

Установлены основные факторы формирования активизации инвестиционного процесса в украинской экономике. Проанализирована динамика сбережений и инвестиций, предложены мероприятия по формированию равновесия на украинском рынке “сбережений - инвестиций”. Автор отмечает важные тенденции развития рынка “сбережений – инвестиций”, они заключаются в том, что динамика сбережений значительно превосходит динамику инвестирования в украинскую экономику за счет сбережений. Это свидетельствует о серьезных проблемах украинской экономики, которые на взгляд автора связаны с несовершенством институциональной среды.

Автор доказывает, что накопление капитала, в первую очередь, должно обеспечивать формирование таких пропорций в общественном производстве, которые не только обеспечивают сбалансированность между отдельными его подразделениями, сферами и отраслями, но и обеспечивают инновационное развитие всего хозяйственного комплекса, качественный рост потребления и повышение благосостояния людей.

Дана оценка современного физического и морального состояния основного капитала в украинской экономике, а также раскрыты основные причины его медленного технического обновления. Отмечается, что особое внимание должно быть уделено проведению эффективной амортизационной, инвестиционной, инновационной и структурной политики с целью ликвидации технологической отсталости путем обновления основного капитала, особенно в тех отраслях, которые определяют инновационное развитие экономики.

В работе намечены основные пути повышения эффективности накопления капитала в инновационной сфере, прежде всего, человеческого капитала. Автор считает, что решение этой проблемы связано, прежде всего, с поиском новых форм и методов финансирования инновационного процесса, созданием новых организационных форм предпринимательской деятельности в инновационной сфере, в том числе на основе венчурного капитала. При этом предлагается использовать как рыночные, так и нерыночные пути активизации процесса накопления капитала.

Накопление человеческого капитала рассматривается на разных уровнях, в функциональном и структурном аспектах, что дало возможность показать роль человеческого капитала в современном расширенном воспроизводстве.

Таким образом, в диссертации решены задачи, связанные с определением сущности накопления капитала как экономической категории, проанализированы тенденции в развитии его форм, определены основные пути дальнейшего совершенствования процесса накопления капитала в Украине.

Ключевые слова: накопление капитала, форма накопления, процесс накопления, результаты накопления, инвестиции.

ANNOTATION

Bykova A.L. Capital accumulation in the system of expanded reproduction in Ukrainian economy. – A manuscript.

Dissertation for the candidate of economic sciences degree in specialty 08.01.01 – Economic theory. – Dnipropetrovsk State Agrarian University, Dnipropetrovsk – 2006.

The dissertation sets and works out the urgent problem of investigation into the economic nature of capital accumulation, its evolution and role in the development of a new quality of society's productive forces and ensuring its economic and social development.

Based on the structural-genetic and functional analysis, the essence of economic category of capital accumulation has been determined; proceeding from the modern institutional theory of ownership rights the forms of capital accumulation under present conditions have been established.

The analysis of social capital made it possible to determine the forms of capital accumulation in the innovation sphere. Capital accumulation has been proved to involve not only tangible capital, but also accumulation of scientific knowledge, information and human capital.

Intensification of capital accumulation is viewed as a result of an effective investment, innovation, depreciation and structure policies.

The dissertation also considers the peculiarities of accumulation process in today's Ukrainian economy and suggests recommendations for its improvement.

Key words: capital accumulation, accumulation form, accumulation process, accumulation results, investment.

